

על שום מה

השום הוא סוג בוטני בן מאות מינים הנפוץ בכל העולם. גם בארץ הוא משגשג ותוארו כאן לא פחות מ־46 מינים שונים הנפוצים מהנגב ועד לגליל ולחרמון. הבצל החבוי בקרקע מאפשר לצמחי השום לשרוד את הקיץ היבש והחם ולחלקם לפרוח דווקא בתקופה זו

שום גבוה

כתב וצילם: ד"ר אורי פרגמן־ספיר

רוב פרחי הארץ כבר קמלו מזמן, וזה הזמן לצאת לשטחים הפתוחים ולחפש את פרחי הקיץ. בבתי גידול יבשים אפשר למצוא כמה מינים של שום בר הפורחים כעת. עליהם כבר יבשו, אך בראש הגבעול הם נושאים תפרחת טרייה ופורחת, חלקם גבוהים וכולטים ורובם קטנים ומוסווים – מתחבאים מבעלי החיים המחפשים מזון טרי יקר ערך בעונה יבשה זו. מיהו השום? השום הוא סוג בוטני בן מאות מינים הנפוץ בכל העולם. גם בארץ הוא משגשג ותוארו כאן לא פחות מ־46 מינים שונים הנפוצים מהנגב ועד לגליל ולחרמון. כיצד נזהה את השום? זהו צמח בעל בצל החבוי בקרקע ומאפשר לצמחי השום לשרוד את הקיץ היבש והחם. מהבצל עולה גבעול הנושא כמה עלים סרגליים ובראשו תפרחת. אפשר לזהות את רוב מיני השום לפי ריח השום של הגבעול והעלים כאשר תחתכו אותם או תמעכו אותם. תפרחת השום היא סוכך, כל פריחה יוצאים מאותה נקודה בקצה הגבעול. התפרחת עטופה בעלה הנקרא "מתחל". עם הפריחה הוא נפתח־נקרע ומגיחים ממנו הפרחים. הצורה, הגודל והצבע של הפרחים, העוקצים שעליהם הם נישאים והמתחל, כל אלה הם סימנים חשובים לזיהוי מיני השום השונים. יש מינים קלים לזיהוי ומינים אחרים קשים לזיהוי. בכתבה זו נסקור את המינים הבולטים והנפוצים הפורחים בעונה זו וגם כמה מינים נדירים ומיוחדים.

השומים הגבוהים

שלושה מיני שום בעלי תפרחת גבוהה נפוצים בארץ. בחבל הים תיכוני ממישור החוף ועד להר נפוץ ופורח בימים אלה השום הגבוה, צמח מרשים הבולט מעל לעשבייה היבשה. גובהו מטר עד מטר וחצי. התפרחת של השום הגבוה היא דמוית כדור וצבע הפרחים ארגמן או ירקרק. עלי הצמח כבר יבשים בעונת הפריחה ומתחת לקרקע טמון הבצל. בשום הגבוה הבצל גדל כמה שנים. בכל שנה הוא מפתח עלים, המטמיעים ומייצרים חומרי תשמורת הנשמרים בבצל. הבצל מגיע לאחר כמה שנים לגודל המאפשר פריחה, ובשנה זו הוא פורח מעל לקרקע, ומייצר מתחת לקרקע עשרות ואף יותר

מ־100 בצלצולים קטנטנים. ברוב המקרים בצל האם מתייבש ומת (ממש כמו שרואים בשום הגינה – המלא בשיני שום ולמעשה הוא עצמו יבש). זוהי תופעה מרתקת, אלטרואיזם מוחלט שבו מעביר צמח האם את כל משאביו לצאצאים. הצאצאים הם זרעים – תוצרים של ריבוי מיני מעל לקרקע, ובצלצולים, שהם תוצרים של ריבוי אל־מיני מתחת לקרקע. הזרעים נפוצים לצדדים עם התזוזות של עמוד התפרחת ברוח, והבצלצולים הקטנים והיבשים נפוצים מתחת לקרקע, לעתים בעזרת המחרשה. השום הגבוה אכיל וקרוב לכרישה וכן לבצל ולשום הגינה. באזור הספר ובמדבר הוא מוחלף על ידי שום קטוע, צמח דומה בעל תפרחות ארגמניות קטנות במעט. בניגוד לבצלצולים החופשיים של השום הגבוה, בשום הקטוע מופצים הבצלצולים על ידי שלוחות היוצאות מבצל האם. מין שלישי בעל תפרחת גבוהה הוא שום נטוי. הוא מאופיין בעלים נבובים (חלולים), בניגוד לשום גבוה ולשום קטוע שעליהם שטוחים־מרזביים, ובתפרחת חרוטית, שבה יש לעתים קרובות שני גוונים – הניצנים ירוקים והפרחים הפתוחים ארגמניים. את השום הנטוי אפשר למצוא בחבל הים תיכוני בבתי גידול סלעיים, בבתות, בשיחיות ובטרסות נטושות. ויש גם את שום הרשת הגדל במורדות עמק הירדן, בגולן הדרומי ובהר הנגב. שום הרשת הוא צמח גבוה עם תפרחת קטנה ירוקה, המאופיין בבצל העטוף בקליפות דמויות רשת העולות על הגבעול התחתון כגרב.

השומים המוסווים

בקבוצה זו נכללים שלל מינים נמוכים למדי, שתפרחתם אינה בולטת, לרובם פרחים בצבע קש־ירקרק והתפרחת שלהם מוסווית ברקע הצמחייה היבשה של עונה זו. נקרא להם "קבוצת שום האבקנים". הגדרת מינים אלה קשה ועוד יותר מבלבל תיאורם של מינים חדשים שאינם כלולים במגדירי הצמחים הקיימים. שום האבקנים הוא הנפוץ ביותר בקבוצה זו. זהו צמח ים תיכוני נפוץ, הגדל בכיסי קרקע בסלעים. יש לו גבעול מעוקם שבסופו תפרחת מיוחדת, שבה עוקצי הפרחים אינם שווים. תכונה זו מקנה לתפרחת מראה

סיפורו של שום קולמן

לפני שנים מועטות מצא ד"ר עוז גולן שום מסתורי ומעניין מצפון לשטח העירוני של באר שבע. הוא פורח בצבע חום־קש ופרחיו בצורת כד. ההנחה הראשונית הייתה שמדובר במין חדש של שום, אך בספרות נמצא כי הצמח תואר למדע לפני כ־20 שנה. אז הוא נאסף כבצל באזור דימונה על ידי פרופ' סלבטורה ברולו שהיה חבר במשלחת אירופית שביקרה בישראל, וגודל בסיציליה. פרופ' ברולו תיאר אותו כצמח חדש מישראל וקרא לו שום קולמן על שמה של ד"ר פניה קולמן, בוטנאית מומחית לסוג שום מהאוניברסיטה העברית. הבוטנאים בארץ לא ייחסו אז לתיאור זה חשיבות, וסברו כי מדובר בפרט "עקום" שגודל תחת תנאי תרבות ולא בטבע. ואולם, התברר שאבחנתו של ברולו הייתה מדויקת. שום זה נמצא מאז בכמה אתרים בין באר שבע לדימונה ולמרות זאת סווג כצמח בסכנת הכחדה ונכלל בספר האדום (שמידע, פולק ופרגמן־ספיר 2011). מין זה סובל מהריסת בית גידולו כתוצאה מייעור ומפיתוח חקלאי.

של זיקוק קטן. הפרחים ארגמניים עד ירקרקים. סימן הגדרה חשוב לשום האבקנים הוא האבקנים הבולטים מהפרח (ומכאן שמו). בעבר סווג שום האבקנים תחת *Allium stamineum*, אך פרופ' סלבטורה ברולו מסיציליה, מומחה עולמי לשומי בר, הראה כי אוכלוסיות מזרח הים התיכון מיוחדות ותיאר אותו כ-*Allium danini*ר, על שם הבוטנאי הישראלי פרופ' אבינועם דנין. השם העברי, שום האבקנים, לא שונה כדי לא לבלבל את הציבור המורגל לשמות עבריים המופיעים בספרות. במדבר מוחלף שום האבקנים בשום ערבתי, הדומה מאוד לשום האבקנים אך פרחיו בצבע קש. בחבל הים תיכוני ובעיקר באזור הספר נפוץ שום ירקרק. התפרחות שלו

שום קולמן

גדולות יותר והאבקנים אינם בולטים מהפרח. גם שום ירקרק סווג לאחרונה למין חדש ששמו המדעי *Allium galilaeum*. אין להתבלבל בשמות בינו לשום הגליל *Allium meronense* שהוא מין אביבי ולא דומה. מחקר השומים התקדם מאוד בשנים האחרונות ולכן חלק מהשמות המדעיים המופיעים בספרות הישראלית אינם קבילים עוד. קבוצת שום האבקנים משגשגת בחרמון, שבו מופיעים כמה מינים שאינם קיימים בשאר הארץ. שני המינים הנפוצים בחרמון הם שום הפסגות, שלו תפרחת צפופה, אבקנים לא בולטים ובצלצולים סגולים־כהים הנראים לעתים קרובות בפני הקרקע; ושום לבן־קליפות שאבקניו בולטים מהפרח ושתואר

שום קיצי

שום הרשת

לאחרונה כמין אנדמי לחרמון ששמו *Allium hermonium*. שום נוסף שפורח בחרמון הוא השום הקיצי. הוא התגלה לפני שנתיים, במדרונות סלעיים בחרמון מעמק מן ועד לרכבל התחתון ונראה שונה בשל העטיפה של הפרחים (המתחל) שאונותיה זקופות וארוכות. בשיתוף עם פרופ' ברולו תואר הצמח השנה כמין חדש למדע ששמו *Allium therinanthum*, שמשמעותו "שום הפורח בקיץ", ומכאן שמו העברי שום קיצי.

השומים המיוחדים

יש עוד כמה מיני שום הפורחים בימים אלה ואינם שייכים לאחת מהקבוצות שנסקרו. שום קצר גדל בשפע בקרקעות חוליות במישור

שום האבקנים

החוף. יש לו גבעול עבה ותפרחת חרוטית ארגמנית ודחוסה, ואף שהוא נפוץ, בית גידולו הולך ומתמעט. בחבל ההר גדל תת־מין אחר שלו בעל פריחה לבנה, ובמדבר גדל שום הלענה הדומה לו מאוד, חוץ מעלי העטיפ של הפרח שלו שהם בעלי גבשושיות. בעמק בולען בחרמון ברום של 2,000 מטר גדל בנקודות בודדות בלבד שום סנין שתואר מהר סנין בלבנון ונקרא על שמו. שום סנין הוא צמח נמוך וצנוע בעל פרחים סגולים־תכולים. הוא קרובו של שום יריחו הגדל במורדות עמק הירדן ופריחתו מרשימה יותר ומוקדמת יותר.

הכותב הוא מדען ראשי בגן הבוטני

האוניברסיטאי בירושלים

שמירת טבע

הסיבות לשמור על מיני השום מגוונות. יש סיבות כלכליות ברורות לשמר מינים יפי פריחה שיכולים לתרום לפיתוח צמחי נוי ופרחי קטיף ומינים הקרובים לשום ולבצל הגינה. קרובי הבר של צמחי מאכל יכולים לתרום לזנים התרבותיים עמידות שונות, כמו עמידות בפני מזיקים או יובש. כמו כן אפשר להכליא אותם עם זני התרבות ולייצר זנים חדשים עם תכונות חדשות, כגון פריחה מרשימה יותר, טעמים חדשים ועוד. ואולם, רוב מיני השום אינם מרשימים ואינם קרובים ישירים של זני התרבות. חלק ממינים אלה נדירים מאוד ונמצאים בסכנת הכחדה (שום קיצי, שום קולמן) וחלקם נפוצים מאוד.

מדוע אם כך יש לשמרם? התשובה מורכבת. מינים אלה, כמו כל מיני הצמחים, הם חלק ממערכת אקולוגית מורכבת. הכחדת מינים מסוימים אינה מסתיימת בכך, אלא גורמת לסדרה של פגיעות ביצורים אחרים. בשל כך, מוטלת עלינו אחריות לשמור על הטבע בכללותו, גם על מינים בסכנת הכחדה, גם על מינים נפוצים, גם על צמחים יפי פריחה וגם על פרחים צנועים ונחבאים.